

УДК 821.112.2-311.6.09(436)''19''Й.Рот:008(477.83/.86)

ГАЛИЧИНА В РОМАНІ ЙОЗЕФА РОТА “МАРШ РАДЕЦЬКОГО”: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОСТОРУ

Лариса Цибенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79008,
e-mail: larissa.cybenko@gmail.com*

На прикладі роману австрійського письменника Йозефа Рота “Марш Радецького” продемонстровано можливості доповнення літературознавства культурологічним дискурсом, передусім у контексті звернення до простору та просторовості. У центрі уваги аналізу тексту – генеза фікційного простору в процесі оповіді. Простір дії твору – Галичина, який свідомо обрав автор, – ключ до інтерпретації роману. Феноменологічні підходи дають змогу окреслити значення, які письменник вніс у простір, який він фікціоналізував.

Ключові слова: культурологічний дискурс звернення до простору в літературознавстві, феноменологія простору, Габсбурзька монархія, Перша світова війна, Галичина, Йозеф Рот.

До духовного спадку Галичини, що існувала як політично-адміністративна цілість в межах Габсбурзької монархії в 1772–1918 рр., належить художня література, в якій є тематика цього краю. Як зазначив Стефан Кашиньські, саме художня література здатна висловити те, “що неможливо віднайти в жодній історичній праці чи збірці документів” [11, с. 57–58]. Є чимало публікацій, де досліджено твори, дія в яких відбувається в Галичині. Серед релевантних збірників останніх десятиріч ХХ ст. варто назвати матеріали двох конференцій, на яких розглядали питання щодо Галичини як літературної вітчизни (Познань, 1987) [8] та Галичини як спільного літературного ландшафту (Інсбрук, 1988) [7], а також збірник статей, в яких проаналізовано творчість галицьких авторів в еміграції [24]. З-посеред відомих германістичних праць важливе місце займають статті та монографії Марії Кланської [12]. Наукові методи більшості цих праць засвідчують традиційні літературознавчі та компаративістичні підходи. Стефан Кашиньські наголосив у передмові до збірки матеріалів першої конференції: “За допомогою методів, якими послуговується сучасне літературознавство, наблизитися до цієї літератури неможливо, однак відомо, нібито, де її вітчизна, хоча й цього знати достеменно не можливо, бо чим є літературна вітчизна, якої немає, – міфом, фантазмом, внутрішнім ландшафтом, позбавленим контурів спогадом?” [8, с. 7]. Однак сьогодні, коли в гуманітарних науках особливу роль відіграє поєднання різних дисциплін, багатонаціональна література з Галичини та про Галичину особливо надається для застосування нових методологій, коли традиційне літературознавство доповнюється культурологічними підходами.

Однією з центральних тем “галицької” літератури є зображення періоду занепа-

ду монархії Габсбургів – часу, який став для історії краю вирішальним. Як зазначив С. Кашинські у “літературних фресках” романів, об’єднаних тематикою “Присмерку Богів в Галичині” [11, с. 55–64] (до теми занепаду Габсбурзької монархії зверталися такі автори, як польський письменник Анджей Кушневич, єврейсько-польські автори Юзеф Вітлін та Юліан Стрийковський, і звичайно ж, австрійський романіст Йозеф Рот), постає “до деякої міри відтворене, до деякої міри відчуте зображення атмосфери руйнування світу, духовна якість якого до нині впливає на мистецтво ХХ-го (а також, варто додати, і ХХІ-го, *Л. Ц.*) сторіччя” [11, с. 58]. У цих текстах ідеться про Галичину як “морбідний” простір руйнування, та Галичину як ландшафт воєнних дій. Однак не тільки: на їх прикладі можна прослідкувати процес виникнення такого простору. Для його генези особливого значення набуває оповідь, у процесі якої, за Мішелем де Серто, історії пов’язують з місцями, які вступають у взаємодію й витворюють свої простори [6, с. 215].

З огляду на названу тематику, як приклад для аналізу обрано відомий роман Йозефа Рота “Марш Радецького”, який особливо надається для розгляду в рамках культурологічного дискурсу, коли літературні тексти прочитують за допомогою актуальних теорій та методів саме цієї дисципліни. Використання нових підходів, зосереджених, передусім, на просторі, тобто аналіз художнього твору в контексті “звернення до простору та просторовості” (*spatial turn*), уможливує опис відомих феноменів літератури за допомогою нових понять. Відповідно до цього герменевтика простору допомагає розкрити його епістемологічний потенціал. [5, с. 284–328] У центрі уваги простір, однак не тільки як фізичне, а й як релятивне поняття, тісно пов’язане із символічним рівнем його репрезентації. Саме в культурологічній перспективі простір стає конструкцією культури, яка слугує величиною орієнтації та носієм сенсу.

Поміж текстів, в яких зображено період занепаду Австро-Угорщини, роман Йозефа Рота “Марш Радецького” займає особливе місце: саме його окреслили як “лебедину пісню” Габсбурзької монархії. Простір, де відбувається дія другої та третьої частин роману – автор обрав свідомо: це – північно-східна периферія цісарсько-королівської держави, провінція Галичина. Варто зауважити, що, з огляду на взаємодію географії та літератури, свідомий вибір простору дії стає, на думку швейцарської дослідниці Барбари П’ятті, “можливим ключем до інтерпретації літературних текстів” [18, с. 20]. Сюжет роману охоплює довший відрізок часу й концентрується на подіях напередодні Першої світової війни, а також перших воєнних діях на Східному фронті. Домінантними в творі є мотиви туги за смертю й безнадійна приреченість останньої генерації цісарсько-королівської військової еліти, її деградація як паралель до загибелі світової імперії. Протагоніст роману – молодий австрійський офіцер, лейтенант Карл Йозеф фон Тротта, життя якого минає в тіні його діда – колишнього словенського селянина, який за порятунок життя тоді ще молодого цісаря в битві під Сольферіно одержав дворянський титул й увійшов до шкільних підручників під іменем “героя” цієї битви. Те, що Рот скеровує лейтенанта Тротту служити до Галичини – не випадково: галицькі гарнізони, як зазначив історик Ян Ридель, належали серед німецько-австрійських офіцерів до найнепопулярніших місць відбування військової служби. Він так прокоментував причини цієї нелюбови: “Вони скаржилися на примітивні квартири й загалом низьку якість життя, а також на постійну нудьгу.” [20, с. 222] Від початку війни ситуація по-

гіршилася: “Велика смерть прийшла до Галичини ззовні, – зауважив С. Кашиньські, її присутність поглибила війна, яка спустошувала край. У Галичині помирили, однак до Галичини прибували також для того, щоб померти. Останнє символічно стосувалося надто австрійців;” [10, с. 30]. Лейтенант Тротта, пройнятий думками про смерть хоча і знаходить розраду в алкоголі, стає, за окресленням польського літературознавця, однією з ключових фігур “особливої містерії смерті, яка розігрується при занепаді цісарсько-королівської монархії саме в залишеній Богом і забутій людьми Галичині” [10, с. 30].

Як відомо, роман Йозефа Рота, який вийшов у світ 1932 р., написаний ретроспективно: історичні події віддалені від часу написання твору більше ніж на десять років. Особливу роль відігравала в процесі творення тексту активна автобіографічна пам’ять автора, вихідні точки якої – у минулому [3, с. 184]. Письменник, родом з Галичини, хоча й писав роман далеко від місця свого походження, зміг у творчому процесі наблизити її до себе. У центрі уваги автора – Галичина завершальної фази існування Габсбурзької монархії, розпад якої став для Рота особливо болючим. Історичні події, які відбулися саме тут, надали романові характеру твору, дію якого важко уявити в іншому географічному просторі. [18, с. 20–21]

Отож, Галичина як геопростір відіграє в тексті “Маршу Радецького” особливу роль – саме тут відбуваються вирішальні події твору. Хоча дія локалізується в конкретному провінційному галицькому містечку та його околицях, просторові реалії та сама топографія не відіграють у тексті головної ролі, важливою натомість стає просторова перспектива, притаманна автору – його мислення засвідчує винятковий стосунок до простору, який він зображає. Не випадково цей роман виявився надзвичайно придатним для кінематографічних адаптацій: є дві екранізації “Маршу Радецького”, режисера Міхаеля Кельмана (1965) і Акселя Корті та Гернота Ролля (1995). На перший погляд видається, ніби письменник звертається до реалістичних методів мистецтва роману й нарративно освоює об’єктивно існуючий простір. За визначенням Георга Лукача, “Рот – письменник-реаліст виняткових здібностей” [15, с. 434]. Однак існують також інші погляди на творчий метод письменника. Так, Гільде Шпіль, наголошуючи, що “і для цього великого епічного твору” характерні “навмисна лаконічність, прозорість і начітність”, яких Рот навчився у школі нової об’єктивності (*Neue Sachlichkeit*), послав на Людвіга Маркузе, який висловився щодо цієї проблематики так: “Слово реалізм вже вийшло з ужитку; існувало вже так багато його сортів...” [2, с. 447]. І справді, багато деталей простору Галичини, про який ідеться в оповіді Рота, засвідчують, що літературно представлений геопростір зазнає особливої фікціоналізації. Якщо літературна географія й виходить із того, що “існує референційне відношення між зовнішньою та внутрішньолітературною дійсністю” [18, с. 25], художня творчість, усе ж таки конституює “свої власні простори” [18, с. 25].

Для Йозефа Рота загалом властиво, що письменник не конкретизує простір дії своїх белетристичних творів за допомогою топонімів. Однак в тексті “Маршу Радецького” кілька разів з’являється аббревіатура “Б.”, а також в останній частині роману названі, хоча й з деякими фонетичними змінами місця, де проходить лінія фронту: Бурлаки – рідне село денщика лейтенанта Онуфрія, Олеськ, Соснів, Биків, Лещиця та Діброва, місце переходу кордону Волочиськ, а також українське село Крутини, поблизу якого лейтенант Тротта віднаходить свою сповнену символізму смерть: він гине як водонос для спраглих

солдатів-українців. Проте автор не вживає ні імені провінції, ні повної назви містечка Броди, хоча саме цей ландшафт відіграв для його творчості в цілому не абияку роль. Натомість Галичина фігурує в тексті як “прикордоння” на північному сході монархії, як один “з найдивовижніших її країв” [2, с. 138]. Та в багатьох формах репрезентації галицького простору та містечка, в якому дислокований егерський батальйон Карла Йозефа, можна впізнати добре знайомі авторові місця, де він 1894-го року побачив світ, де минули його дитинство та юність. З огляду на це, варто, за Алейдою Асман, означити ротівську Галичину та Броди як “місце” (“Ort”), яке засвідчує стосунок до “прожитого досвіду, до чуттів і спогадів” [4, с. 174]. Бо саме це “місце” зазнає в романі Рота фікціоналізації передусім як “прожитий простір”, в основі якого – сприйняття й тілесність; він відображає духовну конституцію автора й дійових осіб твору. Причому перформативну функцію для конституювання простору, наголосила Александра Штромаєр, виконує оповідь: місце стає простором завдяки, а також у процесі оповіді [23, с. 37]. Феноменологічно генеза простору бере початок у суб’єкті, у його позиції в просторі. Ця обставина дає можливість з-поміж багатьох можливостей просторової інтерпретації надати перевагу підходам феноменологічної теорії простору.

Друга та третя частини *“Маршу Радецького”* засвідчують багато прикладів чуттєвого сприйняття (гр. *aistesis*) простору, який дійові особи “схоплюють” зі своєї “нульової точки” просторової орієнтації – поняття, які запровадив зачинатель сучасної феноменології Едмунд Гуссерль. За твердженням французького феноменолога Мерло-Понті, суб’єкт, який сприймає простір, не тільки бачить його “зовнішню оболонку”, а й сам “внутрішньо” переживає цей простір, “втягується” в нього [16, с. 190], внаслідок цього він перетворюється на “прожитий простір” (*Erlbensraum*) суб’єкта. Не випадково в образі прикордоння, куди внаслідок несприятливих обставин перевели на службу меланхолійного лейтенанта Тротту, домінують болота, порох, багно з усіма супровідними виявами, як, наприклад, бацилами, які викликають болотяну лихоманку:

“Люди цієї місцевості були породжені болотами. Бо ж болота зловісно розкинулися на всьому просторі цього краю, обабіч дороги, з жабами, малярійними бацилами й зрадливою травою – страхіливою принадою страхіливої смерти для безтурботних подорожніх, незнайомих з місцевістю. Не один пропав тут, і ніхто не чув його волянь про допомогу. Та всі, хто тут народився, знали підступність болота і самі мали в своїй натурі дещо з тієї підступності” [2, с. 140].

Галицькі болота у зображенні Рота “нескінченно безпросвітні” [2, с. 143], вони стають прикметою краю; над австро-російським прикордонням “відчувається подих величезної ворожої держави російського царя” [2, с. 143]; молоді офіцери, змушені тут служити, поступово “сповзають до морального занепаду, що поставав на ґрунті безнадії цього краю” [2, с. 143]. Багнука доріг видається молодому Тротті ненаситною та непереможною:

“Карл Йозеф ішов пішки і намагався думати, що так йому краще. Довкола нього ковані чоботи егерів рипіли на гострій жорстві, якою час від часу, а навесні щотижня на вимогу військового округу посипали дороги – на з’їзду багнищу. Всі чисто камінці, мільйони камінців поглинав неситий ґрунт дороги, і все нові, звитяжні, сріблясто-сірі, масні шари багна напливали з глибин, глitalи камінці й цементний розчин і лунко обляпували важкі чоботи солдатів” [2, с. 141].

Таке зображення Галичини не є репродуктивним, топографія простору не відіграє тут вирішальної ролі. Важливими стають абстрактні структури, що визначають топологію простору – просторовість, яка ґрунтується на власному досвіді, а також конкретна життєва ситуація, у цьому випадку – лейтенанта Тротти. Простір місця, де знаходиться протагоніст, його прожитий простір, сугестивно розгортається в чуттєвих образах і отримує, за Ассман, прикмети “краю” (Land), де не тільки живуть, а з якого та з яким живуть [4, с. 174-175]. Отож, Галичина як край, яким його зобразив Рот, сама засвідчує деякі “протагоністичні риси” [18, с. 233 і наст.].

У цьому ж сенсі галицький край представлений і з перспективи інших дійових осіб роману. Батькові лейтенанта, окружному начальникові Тротта, який прибув на східний кордон монархії, щоб провідати свого сина, цей “ведмежий закутень” [2, с. 166] видається тасмничим, навіть дещо зловісним. Саме тут чує він пророцтво польського графа Хойницького про те, що монархія “розвалюється живцем” [2, с. 174]. “Усі процеси природи і всі події щоденного життя” [2, с. 175] зненацька набувають тут для нього “загрозливого й незбагненого сенсу” [2, с. 175].

У такий спосіб письменник вніс у простір, який він фікціоналізував, деякі значення: він представив Галичину під знаком занепаду монархії як “морбідний” простір. У такому просторі людина вступає в зв’язок зі світом, який її оточує так, що виникає голістична (цілісна) перспектива, яку феноменолог Курт Левін окреслив як “екологічну психологію”, коли особливого значення набуває цілість стосунків між людиною та світом, який її оточує (Mensch-Umwelt-Beziehungen) [9, с. 125]. Головним стає питання: як взаємодіють люди (та людське суспільство) зі своїм, передусім природнім, оточенням. Текст Рота засвідчує чимало прикладів такої взаємодії між “внутрішньою природою” дійових осіб роману та “зовнішньою природою” простору Галичини, позначеного знаком хвороби та смерті.

Однією з особливостей художнього обдаровання Йозефа Рота є те, що він гострим зором бачить усе, що оточує людину. Уміння письменника, як написав, Маркус Нойвірт, – “через стан справ і – у більшості випадків непомічені – прогалини зробити пізнаваним внутрішній світ своїх протагоністів, надзвичайно значиме. З наративної послідовності візуально позначених подій можна зробити висновок про душевний стан, в якому перебувають його дійові особи” [17, с. 239]. Так, “люди на кордоні відчували” наближення великої війни раніш від інших; не лише тому, що звикли чуттям угадувати неминуче (kommende Dinge zu erahnen [19, с. 259], а ще й через те, що кожного дня могли бачити на власні очі прикмети близького краху” [2, с. 141]. Меланхолійний настрій лейтенанта взаємодіє з оточуючим світом, який він акустично та візуально сприймає як простір, який проживає: “Він був досить молодий, аби черпати насолоду зі свого смутку й болісну гідність із певності, що він останній Тротта. З близького болота чулося гучне й розлоге жаб’яче кумкання. Призахідне сонце почервонило меблі й стіни кімнати” [2, с. 169].

День, коли лейтенант Тротта змушений повернутися назад до свого гарнізону після першої любовної зустрічі з пані фон Таусіг у Відні, “був сумним, ще й видався похмурим” [2, с. 215]. Душевний стан лейтенанта автор передав просторово: він чує себе затисненим “між чотирьох мурів казарменого подвір’я”, заборсаним “у тенетах пустельних вуличок цього містечка” [2, с. 265]. Світ, який його оточує, перетворюється на загрозливий простір:

“Він окинув поглядом мішені для стрільби на мурах казарменого подвір’я. Невеличкі, блакитні чоловічі постаті, спотворені пострілами й знов попідмальовувані, вони здавалися лейтенантові лихими кобольдами, домовими духами казарми, вони самі погрожували зброєю, з якої стріляли в них, – не мішені вже, а небезпечні стрільці” [2, с. 265]. (Переклад узгоджено з оригіналом [19, с. 376] Л. Ц.).

Яскравим прикладом цілісності стосунків між людиною та її оточенням (Mensch-Umwelt-Beziehung) у “Марші Радецького” є сцена тужливого переживання лейтенантом свого горя, коли він залишається в казармі наодинці зі своєю самотністю. Центр чуттєвого сприйняття простору – в ньому самому:

“Все на світі було сьогодні вкрай сумне, і лейтенант був осередком того сумного світу. Це для нього сьогодні так слізно кумкали жаби, для нього так болісно тужили цвіркуни. Для нього повнилась таким любим, солодким болем весняна ніч, через нього так недосяжно високо стояли в небі зорі, і лише для нього так марно й тужливо сялося їхнє світло. Безмежний біль світу цілком пасував до Троттиноного жалю. Він страждав у цілковитій згоді зі стражденним всесвітом. З-за темно-синьої чаші небес на нього співчутливо дивився сам Бог.” [2, с. 267] (Переклад узгоджено з оригіналом [19, с. 378] Л. Ц.).

Особливо зловісним простір Галичини стає напередодні війни, причому поданий він у колективному сприйнятті, як прожитий простір не тільки протагоніста твору, а й усіх інших людей, які перебувають у прикордонні. Так, перед отриманням звістки про вбивство в Сараєво наслідника престолу природа мовби завмирає напередодні бурі:

“Літо було дуже спекотне. ... Легка імла рівномірно оповивала усе небо сріблясто-олов’яним серпанком. Вона зависла й над болотами, притлумлюючи повсякчас бадьорий жаб’ячий галас. Верби ані шелеснули. Цілий світ чекав вітру. Та всі вітри спали” [2, с. 300].

Початок війни відтворено в романі коротким, однак надзвичайно ущільненим описом, який відтворює і етнічне, і соціальне розмаїття простору Галичини, як воно утвердилося внаслідок історично-суспільного процесу його сприйняття, використання та освоєння [5, с. 292]. Рот “зібрав” в одному місці групу людей, представників різних народів, які на той час жили в Галичині, та згуртував їх навколо одного центру – тексту звертання цісаря “До моїх народів!”, плакати з яким наліплені на чотирьох стінах сторожки на заставі:

“Селяни в кущих козушках з міцним духом овчини, євреї в розмаяних чорно-зелених каптанах, господарі-шваби в зелених жупанах із грубого сукна, польські міщани, купці, ремісники й службовці обступили сторожку. На всіх її чотирьох стінах було наліплено величезні плакати, кожний іншою мовою краю” [2, с. 331]. (Переклад узгоджено з оригіналом [19, с. 438–439] Л. Ц.).

Ця сцена постає в акустичному й візуальному сприйнятті Карла Йозефа: назустріч йому пливе в надвечір’ї людський потік, голоси зливаються з гучним співом дзвонів, світло свічок в будиночках євреїв перетворює їх на невеличкі склепи, немов їх посвітила “сама смерть” [2, с. 331]. В узгодженні з цілістю душевного стану людей та навколишнього світу, на небі, коли настає ніч, “не видно було ані зірочки. Понуре, низьке й пласке, висіло небо над містечком!” [2, с. 332].

Війна перетворює Галичину на воєнний ландшафт, з “краю” вона стає простором

війни, який, за Куртом Левіном, сприймається й проживається відповідно до конкретних моментів [9, с. 126]. Прикметно, що відомий представник берлінської школи гештальтпсихології написав свою першу працю з топологічної проблематики сприйняття простору в залежності від ситуації, в якій знаходиться людина, – “Ландшафт війни” (“Kriegslandschaft”) – у воєнному госпіталі після поранення на галицькому фронті Першої світової війни. У цьому тексті Левін описав зміни, яких зазнала звикла місцевість відтоді, коли стала фронтом: якщо мирний ландшафт з усіх боків відкритий до безконечності, то воєнний ландшафт стає урегульованим (gerichtet) – “там”, “попереду”, місцевість видається закритою, вона межує з “нічим”. Особливості німецької термінології мовби концентрують увагу на стані такого простору: німецький паронім “gerichtet” означає водночас і “урегульований, орієнтований”, і “страчений”. Ландшафт війни перетворюється на зону небезпеки (Gefahrzone). Розмірковуючи над відмінностями сприйняття простору в часі мирного життя та в ситуації війни, Левін наголосив на різниці між “річчю в ситуації бою” (Gefechtsding) та “річчю в ситуації миру” (Friedensding). “Виявляти в цій зоні (тобто зоні воєнних дій. – Л. Ц.) до будь-якої речі такі ж вимоги, які зазвичай виявляють до речей у мирному стані – видається цілковитим безглуздом”, – зауважив філософ. [13, с. 135] В унісон цьому зобразив Йозеф Рот і простір Галичини з моменту проголошення війни. Він отримав всі прикмети зони небезпеки й насильства, насичений смертю, втратив будь-які вияви гуманності.

Вражаючою є сцена, коли лейтенант Тротта, якому не спиться після восьмиденного маршу-відступу зі своїми солдатами, після умиротвореного осіннього дня (в повітрі “поволі плавало” бабине літо [2, с. 334] – іде нічною сільською дорогою і натрапляє на українську церкву. На значення руху в просторі звернув увагу Михайл Бахтін, коли окреслив поняття “хронотоп дороги”, характерним для якого є “мотив зустрічі” в напівметафоричному або метафоричному сенсі [1, с. 392–394]. “Дорога”, написав він, “переважне місце випадкових зустрічей. На дорозі [...] перетинаються в одній часовій і просторовій точці просторові і часові шляхи найрізноманітніших людей [...]”. [1, с. 392] Те, що зустрічає ротівський герой у прифронтовій “зоні небезпеки”, стає для воєнного ландшафту Галичини визначальним: на воротах до подвір'я церкви він бачить трьох повішених українців – священика та двох молодих селян, яких засудив до стати покvapний австрійським воєнно-польовий суд за підозру в проросійських настроях: “Він подивився на їхні роздуті обличчя, і йому здалося, що в цих трьох людях він упізнав своїх солдатів. То були обличчя народу, з яким він щодня провадив військову учбу” [2, с. 335]. Постаць повішеного священика в рясі нагадує лейтенантові німий дзвін: “І часом нічний вітер гойдав його ноги, так що вони бились об край ряс, як німий язик дзвона б'ється об глухонімий дзвін, не зроджуючи жодного звуку” [2, с. 335]. Якщо взяти до уваги, що вістка про початок війни супроводжується в романі безперестанним дзвоном, який наповнює акустичний простір містечка [2, с. 330–331], то таке ущільнене порівняння містить зловісне передвістя подальшого розвитку історичних подій. Варто зауважити, що Йозеф Рот був чи не єдиним німецькомовним автором того часу, який відтворив у своєму романі звикло замовчувані репресії айстро-угорської армії проти українського населення Галичини, яка, відступаючи перед військами царської Росії на Захід, спішно ліквідувала “справжніх” і “гаданих зрадників” [2, с. 333–334]. Відповідно до внутрішнього заціпеніння лейтенанта, який сам ховає страчених, замовкає

насичений смертю простір його оточення, час до часу пройнятий окремими тривожними звуками: “Лейтенант Тротта розирнувся. Прислухався. Не чутно було жодного людського звуку. На дзвіниці метушилися кажани. На покинутих подвір’ях валували покинуті собаки. [...] Лейтенант хотів був прочитати “Отче наш”, але тільки ворухив губами, неспроможний вимовити ані звуку. Кричала якась нічна пташка. Метушилися кажани. Вили собаки” [2, с. 335].

Однак Йозеф Рот зобразив Галичину не тільки як “мор бідний” простір під знаком занепаду цісарсько-королівської монархії, а й як “урегульований”, а то й “страчений” ландшафт Першої світової війни. Фікційний простір його роману перетворює Галичину на міф. Як зауважив Стефан Кашинські, особливістю галицької літератури, після ліквідації Галичини (як габсбурзької провінції. – *Л. Ц.*) є доцільна міфологізація, яка функціонує як смислотворча й конститутивна структура [11, с. 64]. У тексті “Маршу Радецького” можна віднайти чимало прикладів представлення галицького простору як міфічного. Чи не найяскравішим епізодом у цьому сенсі є опис Галичини в нічному спогляданні похилого віком цісаря Франца Йозефа: “Рівна й широка, лежала земля. Йому казали, що ці вікна виходять на північний схід. Отже, він дивився в бік Росії. Проте кордону, звісно, не можна було розгледіти” [2, с. 233].

Простір, який сприймає старий, видається йому “неозорим, як ніч” [2, с. 233]; він сповнений співом цвіркунів, і “безмежне склепіння темно-синьої зоряної ночі” [2, с. 233], що височіє перед його вікном, сповнює його благоговінням. Цісареві видається, ніби він уже бачив раніше цю місцевість, ніби вона знайома йому. Нічний ландшафт Галичини виходить за межі часу, він – відкритий до безконечності й перетворюється на міфічну картину, яка єднається зі всесвітом:

“Та він не пам’ятав, чи відтоді сплигло вже десять, двадцять, чи ще більше років. Він ніби плів у морі часу – не до певної мети, а просто безладно носився на поверхні, часто відштовхуваний до рифів, які нібито вже знав. Одного дня він десь піде на дно. [...] Він обережно зачинив вікно й потюпав своїми худорлявими голими ногами назад до постелі. Картину синього, всипаного зірками неба він поніс зі собою. Його заплющені очі ще зберігали її. Отож, він заснув під склепінням ночі, мовби просто неба” [2, с. 234]. (Переклад узгоджено з оригіналом [19, с. 346] *Л. Ц.*)

Досвід поетично-мовної творчості Йозефа Рота дає йому змогу зобразити простір Галичини під знаком міфу, і саме це чинить протидію представленню цього простору під знаком занепаду. “Безсумнівно, присмерк Богів в Галичині, – зауважив С. Кашинські – був історичною реальністю, яку можна осягнути в часі. Та саме вона містить особливо інтенсивну силу міфологізації. Цей край не любили, за ним майже й не сумували в об’єктивних категоріях, і, однак, знову й знову відчували інтелектуальний та моральний виклик цього феномена” [11, с. 64]. Однак чи не найважливішу роль відіграє у випадку Рота та обставина, що простір Галичини, який він увічнив у романі як літературний, фікційний ландшафт, присутній для нього внаслідок його власного досвіду як прожитий простір.

Галичина була батьківщиною письменника, – “тим найближчим оточенням, – за Карлом Шльогелем, – в яке, народившись, потрапляє людина, і яке майже завжди стає самодостатньою величиною саме тоді, коли батьківщину втрачено” [21, с. 246]. Занепад цісарсько-королівської монархії став для Рота травматичним. Однак у процесі

письма він трансформував цю травму за допомогою суб'єктивної пам'яті як продукт свідомої та інтенційної конструкції [3, с. 204] у доцільне пригадування. Внаслідок цього письменник уявно переживає травму. Загоїти її, звісно, неможливо. Однак Галичина не тільки інтелектуально й морально спонукала Рота як людину, вона формувала його також поетично як письменника. Галичина не була для Йозефа Рота втраченою, а перетворилася на літературний міф. Бо, як зазначила Ірмела фон дер Люге, – “досвідкові культурної, ментальної та політичної втрати”, про який оповідає письменник, [...] протистоїть естетичний досвід простору. Простори [...] – не тільки предмети, об'єкти зображення, а й привід для літературного відтворення, вони – посередники спогаду, що стають для Рота естетичними просторами сприйняття й досвіду” [14, с. 156].

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що поєднання різних дисциплін в гуманітарних науках, з огляду на застосування нових методологій, є особливо продуктивним. Культурологічний дискурс в літературознавстві продемонстровано на прикладі художньої літератури про Галичину, а саме, одного з найвідоміших творів про період занепаду Габсбурзької монархії, роману австрійського письменника Йозефа Рота “Марш Радецького”. У центрі уваги аналізу тексту твору – генеза фікційного простору в процесі оповіді. Простір дії твору – Галичина, який свідомо обрав автор, стає ключем до інтерпретації роману. Феноменологічні підходи дали змогу окреслити значення, що письменник вніс у простір, який він фікціоналізує. З одного боку, Йозеф Рот показав Галичину під знаком занепаду монархії як “морбідний” простір, який від початку Першої світової війни перетворюється на “простір війни”. З іншого боку, автобіографічна пам'ять та досвід поетично-мовної творчості письменника дозволяють йому представити простір Галичини під знаком міфу. І саме це чинить протидію представленню цього простору під знаком занепаду. Отож, герменевтика простору в романі уможливила опис відомих феноменів літератури за допомогою нових понять, коли простір перестає бути тільки фізичним, а стає релятивним, тісно пов'язаним із символічним рівнем його репрезентації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтин М.* Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. / Михаил Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. *Рот Й.* Марш Радецького / Йозеф Рот. – К. : Юніверс, 2000. – 350 с.
3. *Assman A.* Gedächtnis / A. Assman // Einführung in die Kulturwissenschaft / Aleida Assman. – Berlin, 2011. – S. 181–205.
4. *Assman A.* Raum / A. Assman // Einführung in die Kulturwissenschaft / Aleida Assman. – Berlin, 2011. – S. 151–179.
5. *Bachmann-Medick D.* Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften / D. Bachmann-Medick. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2006. – 410 s.
6. *Certeau M. de.* Kunst des Handelns / Certeau M. de. – Berlin : Merve, 1988. – 384 s.
7. Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft. Beiträge des 2. Innsbrucker Symposium polnischer und österreichischer Literaturwissenschaftler / Fridrun Rinner, Klaus Zerinschek. – Innsbruck : Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 1988. – 160 s.
8. Galizien – eine literarische Heimat / S. H. Kaszyński. – Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1987. – 254 s.

9. Günzel S. Phänomenologie der Räumlichkeit. Einleitung // Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften / J. Dünne, S. Günzel. – Frankfurt a. M., 2006. – S. 105–128.
10. Kaszyński S. H. Der Tod in Galizien / S. H. Kaszyński // Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft / F. Rinner. – Innsbruck, 1988. – S. 29–33.
11. Kaszyński S. H. Die Götterdämmerung in Galizien. Zur Geschichtsmythologisierenden Rolle der Romane von Joseph Roth, Józef Wittlin und Julian Strykowski / S. H. Kaszyński // Galizien – eine literarische Heimat / S. H. Kaszyński. – Poznań, 1987. – S. 55–64.
12. Kłańska M. Die deutschsprachige Literatur Galiziens in der Forschung / M. Kłańska // Deutsche Literatur Ostmittel- und Südosteuropas von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis heute. Forschungsschwerpunkte und Defizite / A. Schwob. – München, 1992. – S. 72–85.
13. Lewin K. Kriegslandschaft / K. Lewin // Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften / J. Dünne, S. Günzel. – Frankfurt a. M., 2006. – S. 129–140.
14. Lühe I. von der. Chronist des Untergangs oder Reporter einer Neuen Zeit? / Lühe I. // Gedächtnis – Identität – Differenz / M. Bobinac. – Tübingen: Francke, 2008. – S. 423.
15. Lukács G. Radetzky marsch / Lukács G. // Joseph Roth. Leben und Werk / D. Keel, D. Kampa. – Zürich, 2010. – S. 432–439.
16. Merleau-Ponty M. Das Auge und der Geist / Merleau-Ponty M. // Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften / J. Dünne, S. Günzel. – Frankfurt a. M., 2006. – S. 180–192.
17. Neuwirt M. "...Mit hundertfach geschärftem Auge..." Bildende Kunst im Roman *Radetzky marsch* von Joseph Roth / Neuwirt M. // Im Prisma. Joseph Roths Romane / J. G. Lughofer. – Wien – St. Wolfgang, 2009. – S. 239–258.
18. Piatti B. Die Geographie der Literatur. Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien / B. Piatti. – Göttingen: Wallstein, 2008. – 424 S.
19. Roth J. Radetzky marsch // Roth J. Werke in 6 Bd. Bd. 5: Romane und Erzählungen 1930–1936. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1990. – S. 137–455.
20. Rydel J. Die k. u. k. Armee und die Gesellschaft Galiziens / Rydel J. // La Galicie au temps des Habsbourg (1772–1918) / J. le Rider. – Tours, 2010. – S. 221–227.
21. Schlögel K. Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik / Schlögel K. – München, Wien: Hanser, 2003. – 566 s.
22. Spiel H. Eine Welt voller Enkel. Radetzky marsch / Spiel H. // Joseph Roth. Leben und Werk / Keel D., Kampa D. – Zürich, 2010. – S. 440–449.
23. Strohmaier A. Zur Konstitution des Raumes durch diskursive und performative Praxis / Strohmaier A. // Gedächtnis – Identität – Differenz / M. Bobinac – Tübingen: Francke, 2008. – S. 25–39.
24. Weigel R. G. Vier große galizische Erzähler im Exil: W. H. Katz, Soma Morgenstern, Manès Sperber und Joseph Roth / R. G. Weigel. – Frankfurt am Main: Lang, 2005. – 189 s.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

GALICIA IN JOSEPH ROTH'S NOVEL "RADETZKY MARCH": PHENOMENOLOGY OF SPACE

Laryssa Tsybenko

*The Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: larissa.cybenko@gmail.com*

The article demonstrates possibility to supplement literary studies with culturological discourse in the context of "spatial turn" exemplified by the novel of an Austrian author, Joseph Roth's "Radetzky March". The genesis of fictional space in the course of narration is in the core of the text analysis. Galicia, the author's consciously chosen space, is the key to novel's exegesis. Phenomenological approach allows to circumscribe all the meanings the author included into the fictionalized space.

Key words: culturological spatial discourse in literary studies, phenomenology of space, the Habsburg monarchy, World War I, Galicia, Joseph Roth.

ГАЛИЦИЯ В РОМАНЕ ЙОЗЕФА РОТА "МАРШ РАДЕЦКОГО": ФЕНОМЕНОЛОГИЯ ПРОСТРАНСТВА

Лариса Цыбенко

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000,
e-mail: larissa.cybenko@gmail.com*

На примере романа австрийского писателя Йозефа Рота "Марш Радецкого" демонстрируются возможности дополнения литературоведения культурологическим дискурсом, прежде всего в контексте обращения к пространству и пространственности. В центре внимания при анализе текста – генезис фикционального пространства в процессе повествования. Сознательно выбранное автором пространство действия произведения – Галиция, становится ключом интерпретации романа. С помощью методов феноменологии определяются значения, привнесенные писателем в фикционализируемое им пространство.

Ключевые слова: культурологический дискурс обращения к пространству в литературоведении, феноменология пространства, монархия Габсбургов, Первая мировая война, Галиция, Йозеф Рот.